LUCIJAN KOS

PAŠMANSKI KANAL — NJEGOVA ULOGA I ZNAČENJE ZA VRANU

U najstarijem razdoblju središnji dio istočne jadranske obale, a naročito područje Zadarskog i Pašmanskog[1] kanala, smještenih između liburnijsko-rimske Jadere na sjeveru, liburnijskog grada Sarduna i ilirsko-keltskog naselja Blandona (Blanona) — oba grada locirana negdje u blizini Biograda — a u neposrednom zaleđu i

[1] *Pašmanski kanal* graniči na sjeveru sa Zadarskim kanalom (sa zapada iza otoka Pašmana je Srednji kanal), a na jugu s Vrgadskim kanalom odnosno s Murterskim morem. Pašmanski kanal prostire se na sjeveru od rta Artina na Pašmanu do rta Podvara na kopnu kod Sukošana, a na jugu od rta Borovnjak na Pašmanu do Pakoštana na kopnu.

Pašmanski tjesnac ide od linije koja spaja rt sv. Mihovil nad mjestom Pašman i rt otoka Bisaga Vela do linije koja spaja lukobran u Tkonu i gat (pristan) u Biogradu. Po propisu o plovidbi tim tjesnacem, njegove su granice na kopnu od rta Tukljača sjeverozapadno od sela Turnja do sredine uvale Soline jugoistočno od Biograda. Sa sjeverne strane linija koja spaja obalno svjetlo Ričul, otok Galešnjak, zapadni rt otoka Bisaga Mala i sjevernu obalu otoka Garmenjak, a sa južne strane linija koja spaja rt Studenac južno od Tkona sa sredinom uvale Soline. Ovaj tjesnac ima 2 prolaza — i s t o č n i prolaz između Katarine, Planca, Frmića i Bapca te obale kopna (Biograd, Filipjakov, Turanj) s obaveznim pravcem plovidbe od juga prema sjeveru i — z a p a d n i prolaz između navedena 4 otočića i obale otoka Pašmana uključujući i 2 manja otočića (Barotul, Pašman, Kraj, Tkon) s obaveznim pravcem plovidbe od sjevera prema jugu, u oba pravca uz propisani režim plovidbe.

(Granice morskih predjela uz istočnu obalu Jadranskog mora — Split, 1954, toč. 22, str. 14; Naredba o plovidbi brodova i čamaca kroz Pašmanski tjesnac — Sl. l. SFRJ, br. 12/65).

Razvedenost otoka Pašmana s 19 otočića obuhvaća 82 km; njegova istočna obala iznosi 29,6 km, a zapadna obala 35,7 km. U kanalu se nalaze ovi otočići:

rimske Auronae (Vrana),[2] te Lumbricatona (Vrgada)[3] na jugu tog »zadarskog Gibraltara«, priobalna, kanalska plovidba već je tada u ovom području imala vrlo važnu ulogu. Stari Liburni kao vrsni pomorci i učitelji Rimljana, svojim su lađama (liburnicae naves)

Bisaga Vela i Mala	0,5 km	Frmić (Fermić)	0,3 km
Galešnjak*	1,6 »	Planac*	1,0 »
Ričul*	0,6 »	Katarina (sa svjetionikom sagr. 1885. g.)	1,6 »
Garmenjak	0,9 »	Oštarije	0,3 »
Komornik*	1,3 »	Babuljaš	0,4 »
Babac* sa svjetionikom izgrađenim 1874. g.	4,3 »	Veli Školj	1,0 »
Muntan	1,6 »	Sv. Justina	0,5 »
Dužac Veli	1,6 »	Žavinac Veli	0,7 »
Dužac Mali	0,9 »	Žavinac Mali	0,4 »
Čavatul (Čavata)*	0,4 »		

U tjesnacu su i 2 pličine Kočerka i Minerva s automatskim obalnim svjetlima.

Udaljenosti od Biograda

— do pojedinih mjesta na otoku Pašmanu:

Banj	7,7 N/m	Pašman	3,0 N/m
Dobropoljana	6,1 »	Tkon	1,3 »
Mrljane	4,5 »	Ždrelac	8,6 »
Neviđane	5,0 »		

— do pojedinih mjesta na obali kopna:

Filipjakov	1,6 N/m	Zadar	15 N/m
Pakoštane	4,0 »	Šibenik	27 »
Turanj	2,2 »		

— do otoka Vrgade 5,8 N/m (razvedenost ovog otoka iznosi 8,4 km, a s otočićima 21,3 km).

[2] U starim izvorima dolazi pod raznim imenima Arozona, Arausae, Aurasione, Arausione, La Vrana, Laurana i dr.

[3] Ovaj otok zvan i Lumvrikaton, Lumbrikata, Lavigrada, Levergada, Lubrikata, Levigrada insula, insula Rubricata (crveni otok zbog crvene ilovače na njemu) i dr. bio je nastanjen romanskim stanovništvom — kmetovima (Levigradae insulae colones). On se je zvao i starim hrvatskim imenom Lapkat, otuda Lapkačani — stanovnici Lapkata, a istom od 1653. god. u upotrebi je ime Vergada, Vrgada.

* Automatsko obalno svjetlo.

Otocima Pašmanu i Vrgadi pripadaju još i ovi otočići:

Artica,	Kotula Vela i Mala,	Orlić,
Gangarol,	Kozina,	Obun,
Gira,	Landinić,	Ošljak Mali i Veli,
Gnalić,	Maslinjak,	Runjan,
Hrid,	Murvenjak,	Šipnata,
Kamenčić,	Oblik,	Školjić,
Košara,	Obrovanj,	Žižanj.

(Razvedenost obale i otoka Jugoslavije, Split, 1955, str. 15, 16 i 17; Specijalka Pašmanskog kanala, izd. H. I. JRM, Split, 1951. god.).

plovili od sjevera prema jugu i obrnuto. Rimski vodovod (aquaeductus) cara Trajana išao je 98. god. n. e. od Jadere padinom gorske kose iznad Biograda preko podžupanijskog mjesta Koševića, terena Gladuše i Opatije do Vrane odnosno do izvora Bibe, 12 km istočno od Vranskog jezera, pa čak i do rijeke Krke (Titius), a drugim krakom taj se je vodovod spuštao do Primorja u luku Bošanu sjeverozapadno od Biograda u veće rimsko naselje, kojeg se dio nalazio i na otočiću Frmiću između Filipjakova i Pašmana. Na području ovog primorja i njegova otočja nađeno je ostataka rimskih svjetovnih i crkvenih građevina, keramike, opeka i sl. (Krmčina i dr.). I na samom otoku Pašmanu (Lissa, Flaveycus, Postimana)[4] postojali su brojni rimski posjedi (villae rusticae), ali

[4] Rimski pisac Plinije Stariji (umro 79. god. posl. n. e.) prvi spominje otok Pašman pod imenom Lissa, dok je još s Ugljanom i pod imenom u ranom srednjem vijeku Pustimani, Postimana, praedium Postumiani, insula Flauveica, Flaveico, Flavisco, Flavii vicus, Flaveik i dr. (38 varijacija) sačinjavao jedan otok. Ovi nazivi potječu od rimskog gentilnog imena Postumius (Postumijev posjed), a otuda i nazivi ostalih otočnih naselja — Mrljane od praedium Marianum (Marinijev posjed), Neviđane od Naevidius, dok su imena Dobropoljana i Ždrelac hrvatskog porijekla (»ždrijelo« — tjesnac, prolaz). Prolaz — gaz kroz Ždrelac, Ždrelaščica, produbljen je istom 1888/91. god. od strane austrijske vlade.

Imena pojedinih naselja spominju se prvi put:

Tkon (Katan, Tuconum, Katun, Villici di Tcon)	950. god.
Pašman (Postiman, Pestman, Pustiman)	990. »
Neviđane (Neviane, Neuigiane)	1067. »
Banj (Bagni, Bagno)	1265. »
Dobropoljana (Dobropoyana)	1284. »
Barotul (Barutulo)	1309. »
Mrljane (Merglane, Mergliane)	1343. »
Ždrelac (Zdrelac, Sdrelac)	1446. »
Punta Pašman (Punta insulae P.)	1472. »

(G. Novak, Topografija rimske provincije Dalmacije, Zagreb, 1918, str. 27).

i stara naselja, ilirsko-keltski Kutun, Cotonum (Tkon), smješten nešto južnije od današnjeg sela Tkona u predjelu Orsovina i Šipnata, gdje je bila i stara luka; praedium Marianum, Marinijev posjed (Mrljane) i dr. Od ne manje važnosti je i otok Vrgada, koji je sa svojom utvrdom (kástron) bio straža na ulazu s juga u Pašmanski kanal. Cijeli skup naselja na ovim otocima, na obali od Zadra do Biograda i u neposrednom zaleđu — Vrana (Arauzona), Nadin (Nedinum), Podgrađe (Asseria) već je tada bio naseljen brojnim stanovništvom — Romanima iz dalmatinskih gradova, koji su se sklanjali pred slavensko-avarskom najezdom i bavili se ribolovom, kanalskim i jezerskim prijevozom, a naročito poljoprivredom zbog plodne zemlje na cijelom tom području.

Međutim, cijeli ovaj kraj dobio je u ranom srednjem vijeku za vrijeme hrvatskih narodnih vladara posebnu važnost, jer se na potezu od prve prijestolnice Nina do Biača kod Trogira odvijao sav državni život stare hrvatske države. Sve veće jačanje hrvatske predfeudalne i ranofeudalne države uzrokom je da su se na obalnom traktu između Zadra i Trogira podigla 2 hrvatska grada — B e l g r a d (Biograd n/m) na ulazu u Pašmanski kanal, a na izlazu iz Zadarskog kanala, te Šibenik na ušću rijeke Krke. Tako je Biograd,[5] pored Šibenika, osnovan od Hrvata, stoljećima stajao na braniku interesa hrvatske, hrvatsko-ugarske države od Bizanta i Mlečana, a kasnije i od Turaka. Postojanje Biograda na ovako važnoj strateškoj točki ometalo je sve više slobodnu mletačku pomorsku trgovinu s bogatim Levantom.

Belgrad — grad-utvrda, koji dominira Pašmanskim kanalom, smješten je bio na malenom, kamenom poluotočiću kao lučko središte prostranog zaleđa Vrane i njena Priorata, a na domaku rimsko-bizantske Jadere, koja mu je bila već prvih dana po njegovu osnivanju kao isključivo hrvatskog grada, neprijateljski raspoložena. Topografski i pravni položaj Biograda analogan je bio onome Zadra, Nina i drugih gradova. Povoljna lokacija oba grada na krajnjim točkama zadarsko-pašmanskog kanala, kao i susjedstvo Zadra bez značajnijih kopnenih veza, nepovoljno se je odražavalo u daljem razvoju tadašnjeg Biograda, tako da je jačanje Zadra slabilo položaj Biograda. Dok je hrvatska vlast nad Dalmacijom u starijem razdoblju bila realna i dok je državna vlast nad ovom pokrajinom bila jača, dotle je slabio položaj i značenje Biograda,

[5] Ovaj grad kojega prvi spominje bizantski car Konstantin Porfirogenet u svom djelu »De administrando imperio« pod imenom »to Belogradon« imao je više imena — Alba, Albamaris, Alba civitas, Belgrad, Belgradom, Beligrad, Bielograd, Bilicastro, Castrum Albae, Portum Albae, Zara Vecchia i dr. Mss. Cicogna, Zara Vecchia, p. 6, 1783. 22. sett. (rukopis pod br. 3112/2 u Civico Museo Correr — Venezia) iz pisma od 29. V 1951. god., dostavljenog autoru.

a kad je ta vlast u novijem razdoblju postala više nominalna i kad su veze sa centrom države slabile, položaj i značenje Biograda je sve više raslo s istovremenim jačanjem vlasti na moru hrvatske države nad dalmatinskim gradovima.

Održavanje prvih prometnih veza Biograda sa Zadrom i ostalim gradovima Jadrana vršilo se isključivo morskim putem uz

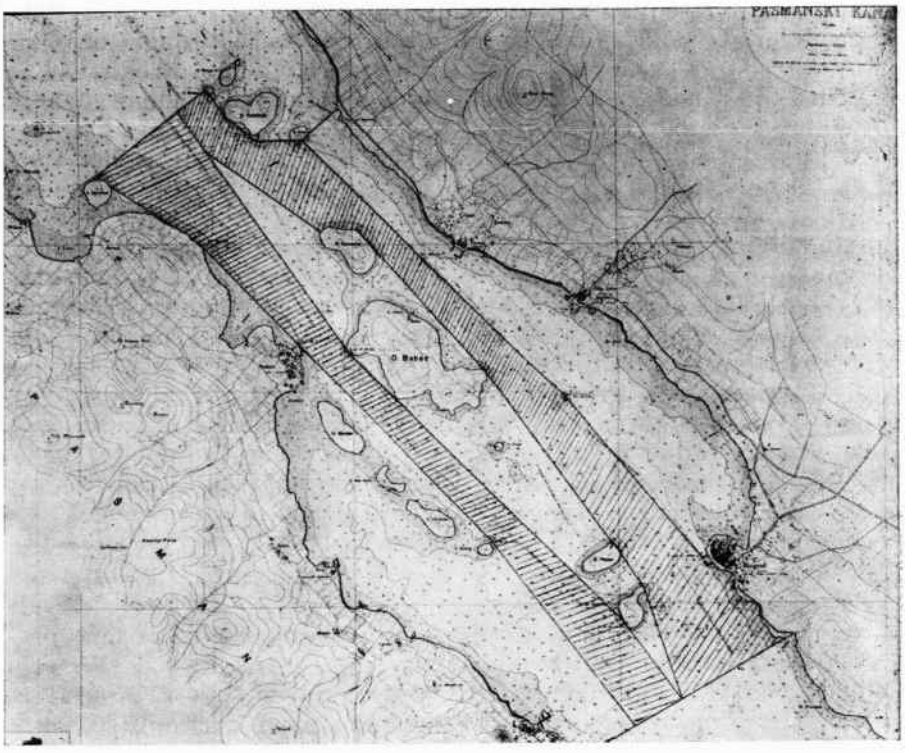

Pašmanski kanal

obalu kopna i otoka. Pored stare rimske ceste uz obalu kao sporednije i takve važnije ceste u unutrašnjosti, koja je išla od Jadere preko Nedinuma (Nadin), Asserije (Podgrađe), Burnuma (Ivoševci kod Kistanja) i Varvarije (Bribir) kao glavne ceste, pojedina su veća naselja-utvrde iz bližeg zaleđa bila povezana poprečnim cestama preko hrpta primorske kose (via carri) s naseljima-utvrdama uz more. Tako je Nedinum (Nadin) bio povezan sa Sukošanom, Trojangrad (Stabanj) s Filipjakovom, Laurana (Vrana) s Biogradom, Asseria (Podgrađe) s Pakoštanima i dr. Ali najvažniji prolaz morem iz sjevernog u južni Jadran i obrnuto u doba terestričke

(obalne) navigacije, kad se je plovilo isključivo uz obalu i samo danju, bio je upravo zadarsko-biogradski, Pašmanski kanal. Ovaj plovidbeni pravac imao je u prošlosti dva gospodara: bizantski Zadar i hrvatski Biograd. Dok je prvi bio glavi grad Themae, bizantske Dalmacije, koja je isprva obuhvaćala samo 5 gradova (Zadar, Split, Trogir, Dubrovnik i Kotor) i 3 otoka — Krk, Rab i Osor (Cres i Lošinj) uključujući i otok Vrgadu s utvrdom Lumbrikatom, budnim čuvarom južnog ulaza u Pašmanski kanal, dotle je drugi grad Biograd bio isprva središte župe Sidrage (terra regalis Sidraga), a kasnije i kraljevska prijestolnica stare hrvatske, a zatim i hrvatsko-ugarske države sa cijelom jadranskom obalom i njenim otočjem. Župa Sidraga od X—XII st. nalazila se između župa Luke i Nina, a prostirala se je od Bibinja i Nadina do rijeke Krke, uključujući i otok Pašman s njegovim otočjem, a sastojala se od 3 podžupanije (miranjska, tukljačka i zablatska). Iako je Biograd bio njezino sjedište, kao grad bio je izuzet od nadležnosti njezina župana, jer je potpadao pod gradskog priora, suca i biskupa (ovaj posljednji vršio je i poslove državnog kancelara), koje su birali građani Biograda, a potvrđivao ih je hrvatski kralj na osnovi gradskog statuta i datih odnosno potvrđenih privilegija. Iako je strateški položaj Biograda dominirao Pašmanskim kanalom, on je ipak na svojoj jugozapadnoj strani, na udaljenosti od 11 km, imao otok Vrgadu, koja je bila u sastavu bizantske Dalmacije, pa je kao straža priora grada Zadra i stratega Dalmacije, dok su ova dva grada bila u neprijateljstvu, kontrolirala kretanje hrvatskog brodovlja.

Hrvatski su kraljevi — radi bogatstva određenog kraja i rješavanja parnica na licu mjesta između plemstva, crkve i pojedinaca — imali »pokretne« prijestolnice i svratišta (coenaculum) i kad bi se potrošila ljetina jednog dvora (svratišta), polazilo se u drugi s kraljevskom pratnjom i spregom. Tako je i Biograd sa svojom bogatom okolicom — gospodarskim dvorcima (curtis) u Vrani, Tinju, Rogovu, Tukljači i dr. i s brojnim posjedima na Pašmanu bio takva prijestolnica u kojoj se je krunilo 7 kraljeva.

Od svih imanja u neposrednoj okolici Biograda najvažnija je bila V r a n a po bogatstvu plodne zemlje, a time i poljoprivrednih proizvoda. Vranski posjed bio je u doba narodnih vladara krunsko dobro (bona coronalia), koje je kralj Dmitar Zvonimir sa Rogovom, Čokovcem, Tinjom, Vrbicom i Žirjem, kad je početkom 1076. god. bio okrunjen, poklonio papi Grguru VII za konačište njegovih poslanika (legata) koji su dolazili u Hrvatsku i Ugarsku morskim putem, a time i Pašmanskim kanalom do luke-portum Albae (Belgrada). Gubitkom samostalnosti Hrvatske nije bilo više potrebe da papini legati dolaze u Hrvatsku ovim putem, pa je rimska kurija darovala Vranu sa cijelim posjedom navedenih imanja

crkvenom viteškom redu templara (božjakovci) koji su je posjedovali sve do ukidanja reda 1312. god. kad je prešla u posjed novog reda ivanovaca (hospitalci). Templari su u obrani svojih posjeda od starosjedilaca benediktinaca često s njima vodili sporove. Tako su u ispravi od 1194. god. u Tinju bile presuđene granice imanja između templara iz Vrane i benediktinskog samostana iz Rogova. Spor o primorskim posjedima između vranskih templara i Rogovske opatije obnovljen je bio 1229. god. kad je presuđen u samoj Vrani »... ad partes maritimas in Vranam ...«.[6] Napuljski kralj Karlo I g. 1280. odobrio je templarima da morskim putem prevezu proizvode iz svojih imanja u Zadar i druge gradove. Tako je u dva navrata templar Robert prevezao morem 200 salmi ječma u Zadar i Zablaće.[7] Rogovska, tkonska ili biogradska opatija, prije kraljevsko dobro s gospodarskim dvorom (svratište), imala je više posjeda sa 38 sela, od kojih je najvažnija njegova depandansa na brdu Čokovcu nad Tkonom — benediktinski samostan sv. Kuzme i Damjana, gdje se je prije nalazila tvrđava. Godine 1059. kralj Petar Krešimir IV dao je sagraditi u Biogradu samostan i crkvu sv. Ivana Evangeliste i obdario ga kraljevskom slobodom (regiam libertatem) i velikim posjedima,[8] uključujući ne samo Rogovo[9] i Čokovac nego i 3 otoka u Pašmanskom kanalu »... l'Abbazia di Ss. Cosmo e Damiano di Rogovo ha tre Scogli ... posto nel Canale all' incontro del Monastero ... e tre Villagi in Terraferma ..., e li Villani di dette Terre ...« od kojih je ova opatija dobivala 1/4 proizvedenog vina, ulja i žita (Isprava od 20. X 1564. god.).[10] Kad su Mlečani 1125/26. god. razorili Biograd, opatija sv. Ivana Evan-

[6] Smičiklas, Cod. dipl. II, III, 311, 315.

[7] Smičiklas, Cod. dipl. VII, 208.

[8] Ovaj samostan, između ostalih posjeda, imao je južno od Biograda na Kumentu (ime dolazi od lat. Conventus — sabor, zborište) gospodarske zgrade, mlinove za masline i solanu (otuda i naziv kupališta »Soline« ispred danas te nove stambene četvrti za ljetnji odmor.)

Južnije od Kumenta prema Pakoštanima bile su gospodarske zgrade i skladišta vranskih templara i ukrcajne luke proizvoda iz njihovih imanja (otuda i ime uvale Božakovica što pripada božjacima — templarima). Naziv »Crvena luka«, Portorosso, Portoruša dobila je ime po crvenoj plodnoj zemlji, koja se do nedavna rušila na središnji dio plaže te uvale.

B. Ilakovac, Rimsko pristanište na Kumentu (ref. iz »Pitanja zaštite hidroarheoloških spomenika kulture na području SRH«, Pula, 1970, str. 48—49, izd. Rep. zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb).

[9] Rogovska opatija od koje su ostale samo ruševine zvane »Dvorine«, »Rogovščica«, imala je u Filipjakovu svoju luku zvanu »Pristan«, kako se je sve do XVI st. i zvalo ovo naselje. Tu su, pored kaštela, bili i podrumi za vino i skladišta žita, ulja i soli i drugih proizvoda ove opatije.

[10] STAMPA del povero comun di Tcon, p. 70 (zbirka 48 isprava mletačkih providura o posjedovnim odnosima u Tkonu od 1181/1769. god. (u vlasništvu autora).

geliste i ona iz Rogova preselile su se na Čokovac, koji je naslijedio i sva njihova imanja. Godine 1347. i 1350. Venecija je u dva navrata rušila crkvu i samostan na Čokovcu, ali on je bio 1369. god. obnovljen i djelovao je do svog konačnog ukidanja 1809. god. od strane Francuza. U 800 godina svog postojanja ovaj je samostan ne samo na kulturnom nego i na političkom polju imao znatnu važnost. Benediktinci ovog samostana bili su poznati glagoljaši. Oni su ovdje održavali školu i za svjetovnu omladinu, što za to vrijeme i za te prilike ima naročitu važnost. U XIV st. pozvao ih je češki kralj Karlo IV u stamostan Emaus (na Slovanech) kod Praga da uvedu staroslavensku službu u crkvama tadašnje Češke.[11] Godine 1741. benediktinci ovog samostana izdali su u Rimu i jedan od prvih staroslavenskih misala na slavenskom jugu.

Važno je istaknuti da je cijelo ovo područje, njegov otočki, obalni i unutrašnji dio, more i kopno sačinjavalo jednu cjelinu u gospodarskom, prometnom, kulturnom i društveno-političkom pogledu u vremenu i prostoru tih prilika i takva državnog uređenja. Stoga su kulturne, kulturno-crkvene ustanove — samostani s bogatim posjedima ranofeudalne države na čelu s Vranskim prioratom — za doba templara imale posjede i po ostaloj Dalmaciji, cijeloj Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni.[12] Kako je već tada prostrano i rodno polje Vrane bila »žitnica« za cijeli ovaj kraj, to je ovaj posjed bio osnova blagostanja cijele sjeverne Dalmacije. Od ne manje važnosti je i Rogovo i Čokovac, a naročito za ovo uže područje benediktinski samostan sv. Ivana Evangeliste i takav ženski samostan sv. Tome u Biogradu. Uzmemo li pri tome u obzir i morski prolaz Pašmanski kanal s njegovim tjesnacem dok se plovidba lađa sa razmjerno plitkim gazom (uron) još nije toliko otiskivala na otvoreni Jadran, već je bila gotovo isključivo priobalna, između obale i prvog niza otočja,[13] tada vidimo da nije bila puka slučajnost što se upravo na ovom tromeđu suprotnih interesa između tadašnjih svjetskih velesila Venecije i Turske s jedne

[11] (ie) — Ivan Esih, Hrvatski benediktinci ... u Emauzima, Obzor, Zagreb, 2. XI 1940.

[12] Od 10 gradova i 50 većih i manjih imanja najvažniji (templarski) samostani Vranskog priorata bili su:

— u *Dalmaciji:* Klis, Novigrad, Ostrovica, Sinj, Šibenik (Zablače) i dr.

— u *Hrvatskoj* i *Slavoniji:* Bela, Božjakovina (kod Zagreba), Cerje, Čakovec, Gacka i Modruša, Glogovnica (kod Križevaca), Grabrovnica (kod Đurđevca), Hrastovica, Ivanec, Jurjevo, Našice, Novaki, Apatovac (kod Križevaca), Pakrac, Slav. Požega, Spasovac (kod Senja), Susedgrad (kod Zagreba) i dr.

— u *Bosni:* Dubica (na Uni) i dr.

[13] I nedavno otkriveni potopljeni trgovački brod iz konca XVI st. kod otočića Gnalića između Vrgade i Pašmana dokazuje da je Pašmanski kanal bio glavni plovidbeni pravac brodova u oba pravca.

strane, a našeg ratovima napaćenog naroda i naše države s druge strane stoljećima vodila borba za prestiž.

Vrana je sa svojim posjedima prelazila iz ruku u ruku. Tako je 1390. god. vranski posjed pripao čak bosanskom kralju Tvrtku, a zatim je pripao hrvatskom kralju Ladislavu Napuljskom, koji ga je 9. VII 1409. god. sa Zadrom, Biogradom, Pašmanom i Vrgadom i sa svim pravima na cijelu Dalmaciju prodao Veneciji, uključujući i Rogovo i Čokovac (»... non terram Laverani«). Vrani je spadalo tada selo Hrašćani s njegovim zaseocima na otočićima Pašmanskog kanala Babcu, Komorniku i Frmiću, a na kopnu Tinj, Pristeg, Pakoštane i dr. Od tada je ovaj posjed postao mletački feud (leno) koji je Venecija davala svojim zaslužnim porodicama Osilla, Cornerutti (1446. god.) i Gabbiani, a od 1752. god. cijelo je područje Vrane dodijeljeno porodici Borelli, koja je to dobro uskladila s poznatim Grimanijevim zakonom iz 1750. god. o unapređenju dalmatinske poljoprivrede.

Zadar je s Ugljanom (insula sancti Michaelis) držao sjeverna vrata Zadarskog, a time i Pašmanskog kanala s utvrdom sv. Mihovila nad Prekom, dok je Biograd s Pašmanom (insula Postumiana) držao južna vrata Pašmanskog, a time i Zadarskog kanala s utvrdom Čokovac nad Tkonom i Stražom na najjužnijem dijelu Pašmana. Ova povezanost sjevernih vrata Zadarskog kanala i južnih vrata Pašmanskog kanala uklapala se u jedinstveni obrambeni sistem hrvatske države, dok i kad su pod njenom vlašću bili i dalmatinski gradovi, tj. dok i kad su Biograd i Zadar priznavali istog vladara. Međutim, kad bi se na ovom području našle dvije različite vlasti, tada bi između njih dolazilo do sukoba i borbi. Bizantu, koji je nastojao proširiti svoju vlast i nad ostalom Dalmacijom »extra muros«, tj. izvan zidina dalmatinskih gradova (prior Zadra imao je svoje posjede i na Pašmanu i Vrgadi; posjede na Vrgadi je 1096. god. darovao samostanu sv. Krševana u Zadru uz pravo ubiranja 9 modija, 8,73 l, soli po svakoj kući i određeni dio od ulova ribe — ius piscionis) na štetu hrvatske države, nije bilo u interesu da dozvoli hrvatskim lađama prolaz kroz svoja, sjeverna vrata Pašmanskog kanala. Ali ni Hrvatskoj nije bilo u interesu da dozvoli bizantskim lađama prolaz kroz svoja, južna vrata. Bizantski je Zadar imao osim užeg gradskog područja i određeni teritorij kopnenog i otočkog dijela. Pored otoka Vrgade on je imao i posjede na sjevernom dijelu Pašmana i na drugim otocima. Pod uži, direktni hrvatski državni teritorij spadao je u XI st. otok Žirje i samo južni dio otoka Pašmana (samostan na Čokovcu), južni dio otoka Paga s Maunom (područje ninske biskupije) i jugoistočni dio otoka Krka (opatija sv. Lucije u Juran-dvoru), koja su područja bila direktno podložna hrvatskom kralju, a sav ostali dio tih i drugih otoka pripadao je dalmatinskim

autonomnim općinama. Plemstvo i crkva Zadra imali su, osim posjeda na Pašmanu, i lovišta riba, »pošte«, u vodama Pašmana i Vrgade, pa su se oni i obilno koristiti tim svojim regalnim pravom. Kad se je pojavila na Jadranu i treća sila, Venecija, ona je nastojala da svojom jakom mornaricom zagospodari cijelim Jadranom, tim mletačkim zaljevom (Venetiarum culphum), pa je i došlo do prvih poremećaja snaga, a naročito između Venecije i Hrvatske, koja je za Tomislava imala jaku mornaricu. Jedna od prvih pomorskih bitaka s ovom novom snagom odigrala se u zadarsko-pašmanskom kanalu. Mirom u Sutmartindolu (Sukošanu) između hrvatskog vojvode Mioslava i Mlečana oko 840. god. Mlečani su se obavezali da će Hrvatima plaćati danak za prolaz svojih galija kroz južna vrata Pašmanskog kanala (Bizant je već prije ustupio Veneciji svoja sjeverna vrata za prolaz njezinih galija).

Biograd, s okolicom horizontalno razvedenijom od okolice Zadra, sa brojnim uvalama i zaljevima, te nizom od 19 otočića, bio je u to vrijeme i važno središte hrvatske mornarice, koja je bila stacionirana u Pašmanskom kanalu, u uvali Bošani. Za pomorsku prošlost ovoga kraja posebnu je važnost imalo područje sjeverno od sela Turnja zvano Tukljača,[14] gdje se nekada nalazilo naselje tog imena. To je naselje bilo sjedište podžupanije, koja se prostirala od Bibinja do Filipjakova (u borbama s Turcima naselje je srušeno, a njegovi stanovnici su se preselili u obližnji utvrđeni Turanj plemena Meštrovića). Od ovog starohrvatskog naselja ostala je samo crkvica iz XI st., kasnije pregrađivana. Na nadvratniku te crkvice nalazi se u kamenu već istrošeni latinski natpis hrvatskog plemena Mogorovića, koji kaže da je crkvu 845. god. za vladanja franačkog kralja Lotara i za kneza Mioslava (Mislava) sagradio Mikula Mogorovičić, a d m i r a l hrvatske mornarice »... temporibus ... ducis Slavorum Mioslav ... filius olim Mikula Mogorović ... c a r b i b e a n u aedificavi templum hoc ...« (carb--brod, lađa, carbibeanu — zapovjednik brodovlja, admiral).[15]

[14] Ovaj naziv potječe od starog naziva Točinje, Tochinia, Tonchinia. U jednoj ispravi iz 1249. god. navodi se »Totam meam terram Tuclizani« (Smič., Cod. dipl. IV, p. 401).

[15] Potpuni tekst ovog natpisa kako ga je pročitao Kazimir Perković, dugogodišnji čuvar starina u Biogradu (»Don Kažo«) glasi:

»Regnante Lotar temporibus domini ducis Slavorum Mioslav annonemque ab incarnatione Christi venerendaque e Virgine DCCCVL indictione septima. Virginis Filius Divinae ipse nobis digneris adesse. Virgo Stella maris sic nobis auxilium Sanquinis pro redemptione Gregorii Mogori filius olim Mikula Mogorović Mogori cognatus Lelkidis beanu Domini ducis Mioslav Genitricis ad obelum defunctorum majorumque meorum et pro nobis hoc devonente Gregorio nostro consanquines«.

(Klarić Mate, Važan neopaženi natpis iz hrvatske prošlosti na nadvratniku crkve Bl. Gospe u Tukljači, Vjesnik za arheol. i hist. dalm., L/1928—29, str. 200—226).

Venecija se jačanjem svoje moći na Jadranu uz pomoć tada sve pasivnijeg Bizanta nastojala riješiti svoje podređene uloge: plaćanja hrvatskim vladarima danka za plovidbu svojih lađa još iz vremena kneza Branimira, a za prolaz i Pašmanskim kanalom. I zaista, Mlečani u želji da to provedu u djelo, jer plaćanje danka nije bilo u skladu s imperijalističkom politikom Serenissime, odluče da svojim brodovljem krenu na dalmatinske otoke i gradove, te da skinu sramotu plaćanja danka hrvatskim vladarima, kao i da osvoje »biogradska« vrata — južni prolaz Pašmanskim kanalom. Stoga je, da bi mletačkim lađama bio slobodan prolaz cijelim pašmansko-zadarskim kanalom, mletački dužd odlučio da udari na hrvatskog kralja Držislava, protiv koga se je urotio brat Suronja, venetofil. Mletačko brodovlje doplovi sa sjevera god. 1000. pred otok Postimanu (Pašman), gdje dužd pozove Biograd, njegovu posadu, na predaju. Dužd je očekivao da će mu doći ususret izaslanstvo Biograda da mu preda ključeve grada, pa kad ono nije došlo, poslao je svoje poslanike da uvjere posadu grada o uzaludnom pružanju otpora. Još se duždevi poslanici nisu ni vratili, a hrvatski kralj Svetoslav, nasljednik Držislava, dočekao je dužda sa svojom mornaricom u samom tjesnacu između Pašmana i Bapca. Tu dođe do krvave bitke u kojoj je poginuo i sam kralj. Premda je u Biogradu bila kraljeva posada, ipak su se njegovi građani prepali kraljeve smrti i ogromne mletačke snage, pa su se predali. Biograd pade u mletačke ruke »cum tota Sidraga«. Time je i Pašmanski kanal prestao biti uporište hrvatske države i zaklonište njezina brodovlja, iako je ovo područje u više navrata prelazilo iz vlasti Venecije pod vlast hrvatske države i obrnuto. Istom 1059. god. povrati Biograd s Pašmanskim kanalom Hrvatskoj kralj Petar Krešimir IV, koji je — »terramarique nostrum prolongavit regnum« — na cijeli Jadran, njegovu istočnu obalu proglasio svojim morem — »nostrum dalmaticum mare«. Biogradske benediktinske samostane sv. Ivana Evangeliste i sv. Tome boraveći »in civitate Belgrado« 1059, 1070. i 1071. bogato je obdario posjedima Rogovom, Čokovcem, Kakmom, Rasohaticom, otokom Žirjem i dr., podijelivši im u prisutnosti papinskog legata Majnarda[16] i mnoge posjede na obali kopna u Tukljači, u Kumentu, te na otoku Pašmanu uz povlasticu »kraljevske slobode — regiam libertatem«, oslobođenja od sudbenosti gradskih priora Biograda i Zadra, te od plaćanja poreza i daća. Petar Krešimir IV, ojačavši Hrvatsku na moru, obnovio je hrvatsku mornaricu, koja je stacionirala sjeverno od Zadra u kraljevskom Ninu, ali i južno od Zadra u kraljevskom Biogradu.

[16] Rački, Doc., 51.

Stoljetna borba između Venecije i Hrvatske za vlast na moru, a time i nad Pašmanskim kanalom, jasno pokazuje da Mlečani nisu htjeli imati na domak Zadra, na drugim, južnim vratima jako hrvatsko uporište povoljnog strateško-ekonomskog značenja, a pogotovo ne još pred tim vratima i kraljevsku prijestolnicu s Vranom i s bogatim krunskim posjedima. Mlečani su iza smrti velikog hrvatskog kralja iskoristili neslogu njegovih nasljednika, prigrabili su vlast i nad ovim područjem. Ali nije prošlo dugo i Biograd je već 1075. god., po nekim izvorima, u vlasti Normana, njihova vojskovođe Amicusa. U Pašmanski kanal doplovi s brodovljem i iskrca se u Biogradu — »in portum Albae, qui in regis Ungarorum est« — u biogradsku luku, koja je u vlasti ugarskoga kralja, i to početkom lipnja 1097. god. kneginja Buzila, unuka Roberta Giuscarda, poznatog normanskog vojvode, a kći normanskog kneza Rogera. Kralj Koloman svečano dočeka u ovom gradu kneginju kao svoju zaručnicu s 5000 vojnika, a po sporazumu 12 hrvatskih plemena Koloman se kao prvi hrvatsko-ugarski kralj 1102. god. okruni u Biogradu hrvatskom krunom za hrvatskoga kralja — »postquam coronatus fui B e l g r a d i s u p r a m a r e, in urbe regia« (poslije nego bijah okrunjen u kraljevskom gradu Biogradu na moru), a već je u Széhesferherváru (Stolnom Biogradu) u zapadnoj Mađarskoj bio okrunjen ugarskom krunom za ugarskoga kralja (Koloman je nastojao da Hrvatskoj pripoji i bizantsku Dalmaciju, što mu je 1107. god. i uspjelo, a dalmatinski gradovi, uključujući i hrvatske gradove Biograd i Šibenik, plaćali su mu dio lučkih naknada, »introitus portus«, za slobodnu plovidbu (Mihi et filio meo aut successoribus meis tributarrii non sitis).

Mlečani na domaku Zadra, te »nevjerne mletačke kćeri«, kako su zvali taj grad zbog čestih pobuna Zadrana, videći ovaj kraljevski a time i ekonomsko-politički uspon Biograda i Pašmanskog kanala, odlučili su pod svaku cijenu zauzeti ne samo Biograd, Vranu, Rogovo i ostale posjede u ovom krunskom području, nego i cijelu Dalmaciju, kako Hrvati ne bi više uznemirivali na moru i na kopnu slobodnu plovidbu njihovih lađa. Oni su odlučili uništiti i popaliti sve što je u neprijateljskim rukama, a na najvažnijim strateško-saobraćajnim čvorištima postaviti svoje dobro naoružane posade. Naročitu su pažnju obratili na Biograd i Pašmanski kanal, na utvrde Pašmana i Vrgade, na Zadar i Zadarski kanal i na utvrdu Ugljana — sancti Michaelis. Iz ovih mjesta su se danju i noću vatrom davali znakovi o približavanju neprijateljskih lađa i o njihovoj jačini. Naime, sva naselja na otocima Pašmanu i Vrgadi, te na obali kopna imala su na istaknutim brdima danonoćne straže (u Ždrelcu na brdu Turniću, u Tkonu na Čokovcu i Pustogradu i dr.), koje su imale zadatak da danju dimom, a noću vatrom ili pak i danju i noću s dvije vatre na određenoj

udaljenosti javljaju jedna drugoj pojavu neprijateljskih brodova. Murter i dalje pali 2 vatre kad vidi Vrgadu, Vrgada kad vidi Tkon, Tkon kad vidi Biograd, Biograd kad vidi Turanj, Turanj kad vidi Sukošan itd., sve uz suradnju i ostalih pomoćnih straža na otoku Bapcu, Katarini i dr.[17] Mletačkom duždu Ordelafu Falieru uspjelo je nakon smrti Kolomana već 1115. god. osvojiti Dalmaciju, uključujući i Biograd. Mlečanima je kulturno, ekonomski i politički razvijeni Biograd s Pašmanskim kanalom, u blizini bogate Vrane, Rogova i brojnih krunskih posjeda, postajao sve opasnijim takmacem na moru, na putu kojim su plovile njihove ratne i trgovačke lađe put Levanta na nova osvajanja, ali i u povratku s dalekih putovanja s bogatim plijenom i trgovinom.

Kobne 1125/26. god. mletački dužd Domenico Michieli ponovno je osvojio Biograd u strašnoj zimi po povratku iz Svete zemlje jakim brodovljem i brojnom vojskom. Dužd je naredio da se iz temelja mora razoriti ovo pogibeljno gnijezdo koje ugrožava Serenissimu. Stoga njegove galije nisu smjele napustiti Pašmanski kanal i koncentrirale su se zapadno i južno od Biograda i otuda oružjem tukle zidine grada i njegovih 7 kula, sve dok ga potpuno nisu osvojile s mora. Glavna pomorska bitka odvijala se u uvali Bošani; s jugozapadne morske strane neprijatelj je žestoko jurišao na utvrđeni grad, a na jugoistočnoj strani uspjelo mu je iskrcati jaku mornaričku pješadiju, koja je jurišala s kopna. Neprijatelju je uspjelo osvojiti i opljačkati grad, porušiti ga i sravniti sa zemljom. Građanstvo se razbježalo i otišlo dijelom na otok Pašman, a dijelom u Skradin i u šibenski Dolac. »Veneti destruxerunt B e l g r a d u m prope Jadram civitatem ... in urbe, que quondam, dum in suo statu existeret, A l b a vocabatur« (Mlečani su srušili Biograd, koji je bio smješten nedaleko od grada Zadra .... a koji je do tada po svom položaju bio kraljevski grad Albamaris).

Padom Biograda, »krune svih ... gradova« (Vj. Klaić) i Pašmanski kanal gubi prijašnju ulogu, iz njegovih voda nestalo je naših lađa, a kanal je izgubio i svoje dotadašnje vojno i trgovačko plovidbeno značenje. Sam Biograd obnovljen je bjeguncima iz Zadra, jer su im grad zauzeli Križari (1203. god.) i nazvali ga Jadera nuova. Zaranuova — »nunc autem habitatur in J a d e r a n u o v a ...«, a kad im je uspjelo vratiti Zadar, oni su se vratili u svoj grad, pa su današnje svoje naselje nazvali Jadera vecchia, Z a r a v e c c h i a, Vicile Zara, Stari Zadar. Od tada su se za Biograd, iako je u vlasti Mlečana, mnogi otimali, ne samo zbog njegova povoljna položaja, nego još i više zbog brojnih imanja na čelu s Vranom. Tako je do 1222, god. Biograd priznavao isprva kraće

[17] Gen. providur Corner 1666. god. donio je pravila o paljenju i gašenju vatri, te o održavanju straža — osmatračnica.

vrijeme vlast kneza Domalda, a zatim je grad sa svojim područjem, a naročito s njegovim južnim primorjem uključujući i područje Tkona i Pakoštana (bez Vrgade, koja je i dalje pod Zadrom) pripao vranskim templarima. Uz kraće osvajanje od strane bribirskih knezova, cijelo je to područje pripadalo vranskim templarima i bilo je u njihovoj vlasti sve do kraja XIV stoljeća. U međuvremenu snaga Mlečana na moru postaje sve dominantnija. Po povratku iz Napulja 18. XI 1347. god. hrvatsko-ugarski kralj Ljudevit Veliki iskrcao se u Biogradu, ali mu je djelomično obnovljeni grad poslužio samo kao prolazna točka preko Jadrana na putu za Ugarsku. Ivan Paližna, prior vranski i ban Hrvatske, koji je bio vođa pobune protiv hrvatsko-ugarske kraljice Jelisavete i kćerke joj Marije, kao nasljednice Ljudevita Velikog, g. 1385. osvojio je Biograd i podvrgao ga s okolicom uključujući i Pašmanski kanal Vranskom prioratu.

Prohujala su stoljeća, ali Biograd sa svojim otocima i sa svojim zaleđem Vranom nije više dolazio do jačeg izražaja ni na moru ni na kopnu. Prodajom Dalmacije 1409. god. Veneciji, s Vranom i Zadrom, s Vrgadom i Pašmanom, i Biograd je došao pod vlast Mlečana, te je kao mletački posjed ostao pod njima uz kraće prekide sve do pada Venecije 1797. god. Mletački su providuri A. Grimani, L. Foscolo i drugi obnavljali ovaj teren; u obnovljenom Biogradu oni su držali hrvatsku vojsku sa zapovjednikom biogradskog okružja, »governatore dei Croati di Zaravecchia«, i nešto obnovljene flote u Pašmanskom kanalu, »barche armate dei Croati di Zaravecchia«. Ove pomorsko-kopnene jedinice, koje su imale u svom sastavu i konjaničke čete, »Croati a cavallo«, podržavali su Mlečani, a one su imale zadatak da brane mletačku Dalmaciju od napada Turaka, koji su se bili utaborili u Vrani, odakle su prodirali na more pod Turanj, Filipjakov, Pakoštane i Biograd, tu tada »civitas desolata«, »adesso povera villa sul mare..., questo cadavere di citta.«[18] Godine 1521. Turci su se zalijetali iz Vrane na more i pljačkali sela biogradskog primorja. Stanovništvo uz obalu Pašmanskog kanala formiralo je naoružane jedinice na brodicama, gajetama i leutima[19] s latinskim jedrom i veslima (barche armate dei Croati), koje su vršile patrolnu službu na moru. Središte ove »male« mornarice biogradskog primorja je sam Biograd, čiji je zapovjednik grada imao u tim ratnim vremenima svu upravnu, sudsku i vojničku vlast. Svaki općinar stariji od 16 godina bio je obavezan na vojnu službu, a ukoliko bi se

[18] A. Fortis, Il viaggio di Dalmazia, Venezia, 1774.

[19] Ovi nazivi su ilirsko-keltskog porijekla. Riječ »gaeta« dolazi od keltskog »gait« — vjetar, »gai« — puhati; riječ »leut« od »lout« — brzoteča, brza lađa (Macbain Alexander, An etymological dictionary on the Gaelic Language, Siirling Eneas Mackay, 1911).

uključio u akciju izvan svog područja »posobe«,[20] tada je primao plaću (martolozi-plaćenici). Ova narodna vojska imala je važnu ulogu u okršajima s Turcima, kojima je mirom između Turske i Venecije, zaključenim 1576. god., pripala istočna polovica biogradskog područja, tj. obalni pojas s Pakoštanima.

Pašmanski je kanal, s obzirom na svoj povoljan geografski smještaj u odnosu spram tadašnje turske Vrane, ostao i dalje ključ s juga i sa sjevera u pravcu unutrašnjosti. Strateška važnost Pašmanskog kanala na čelu s opustošenim Biogradom između Zadra i Šibenika, a nadomak Vrani i njezinu hanu, najisturenijoj zapadnoj točki velikog osmanlijskog carstva, bila je i u novim uvjetima ratovanja posebno značajna. Providur Foscolo dao je popaliti i opustošiti pošumljene predjele u okolici Biograda, kako bi bio što sigurniji od iznenadnih turskih upada u mletački teritorij. On je ostvario neutralni pojas između mletačkih i turskih posjeda, kojih je granica išla prvom gorskom kosom iznad Krmčine, Turnja, Filipjakova, Biograda i Pakoštana. Turci su iz susjedne Vrane i Rogova, Ostrovice i Bribira nastojali da se osvete mletačkoj posadi s ove strane gorske kose, a naročito posadi obnovljenog Biograda. I zaista od 1. VIII do X 1646. god. Turci su višekratno prelazili mletačko-tursku granicu i došli do mora, osvojili utvrđeni Turanj, a teška baterija bosanskog beglerbega Ibrahima tukla je Biograd sa zapadne kopnene strane, od bunara u Primorju (Bošani), iako je na tu bateriju jurišao s mora mletački pukovnik Simisal sa 100 vojnika. S istočne strane grad su branili serdari Kruta i Posedarac, a sam providur Foscolo s flotom usidrio se pod Biograd. Ali su turske baterije, kako ona iz Primorja tako i ona iz Bučine pod vodstvom Halilbega prisilile mletačke galije da se povuku iza otoka Planca (Planc) i Katarine (sv. Kate), što je neprijatelju omogućilo slobodan prodor u porušeni grad.

Kad su 1538. god. Vrana, i istom 1570. god. i Rogovo definitivno potpali pod tursku vlast, njihovi su gospodari postali Durakbegovići, Durakovići, i to Halilbeg, prvi zaim Vrane, i sin mu Durak, a zatim je Vrana kao begluk prelazila i na ostale begove. Tako je 1571. god. ona u posjedu Ferhad-paše Sokolovića, a uskoro i u posjedu sina mu Hasana i unuka Halilbega, zadnjeg turskog

[20] To su u stvari skupovi stanovnika jednog sela odnosno područja zvanog i »lige«, koji su vršili zakonodavnu, sudsku i upravnu vlast, tj. održavali su red na kopnu i na moru. Ova je pravna ustanova odgovarala Mlečanima, a razvila se na području donjeg dijela Ravnih kotara, dakle primjenjivala se u »mletačkoj« Dalmaciji i s ove strane prve gorske kose između Biograda i Vrane. Poznat je takav Statut lige kotara ninskoga iz 1103. god., a jednu takvu kasniju verziju »lige« iz 1474. god. potvrdio je i mletački providur Micheli (L. K., Naši prvi kazneno-pravni propisi o zaštiti plovidbe i ribolova na Jadranu, Zadarska revija, br. 4/52, str. 23—29).

vranskog bega, kojega su Mlečani zarobili pri opsjedanju i osvojenju Zemunika 1646. god. U samoj tvrđavi Vrane bila je stacionirana plaćenička posada koja ju je branila od mletačkih upada, ali je u gradu bilo i druge vojske koja je pripadala novoosnovanoj vranskoj kapetaniji ličkog, a kasnije i krčkog sandžaka. Turci su iz Vrane i Rogova, svojih bogatih ziameta, stalno upadali i pljačkali po mletačkom području s ove strane prve gorske kose nad Turnjem, Filipjakovom, Biogradom i Pakoštanima,[21] kojom je išla mletačko-turska granica. Ovu je granicu s Mlečanima utvrdio 1571. god. Ferhad-paša Sokolović; ona nije mnogo značila, jer je nju određivala u stvari bolja ili lošija ljetina s obradivih polja bez obzira gdje su se ona nalazila, kao i blizina i pristup k moru do pogodnih luka, što je imalo za posljedicu da se ta granica nije poštivala, nego se je prelazila u svako doba i u oba pravca. Ovaj isti Ferhad-paša, utaborivši se tako na ovoj mletačko-turskoj granici iznad biogradskog primorja, poručio je Mlečanima: »Sada mogu sa ... svoje granice da pratim kretanje vaših brodova i vojske.« S ovakvom nesigurnom međudržavnom granicom, Biograd i ostala naselja uz more Pašmanskog kanala, iako su na području Venecije, bila su ugrožena od turskih upada i pljački, a imanja koja su stanovnici Biograda, Filipjakova, Turnja i Pakoštana obrađivali iz kmetskih (kolonatskih) odnosa ostala su s one strane gorske kose, tj. na turskom području. Istina, bilo je ugovoreno da će stanovništvo biogradskog primorja imati pravo da i dalje obrađuje ta polja na turskom području, ali je zato moralo plaćati »decimu«, 1/10 od svojih plodina, turskom begu u Vrani. Seljaci Pakoštana, Biograda i Filipjakova kao obrađivači zemlje uzimali su često u zakup i zemlje Durakbegovića iz Vrane, sijali na njima usjeve, kosili travu, zakupljivali ševar na Jezeru i lov ribe, za što su davali dio od svojih poljoprivrednih proizvoda — desetinu i salariju. To iz razloga, što u primorskom pojasu mletačke Dalmacije nije bilo dosta obradive zemlje, a u području Vrane brojne njive ostale bi puste i neobrađene. Turski feudalci uzimali su od tih obrada zemlje samo »deseto od žita, graha i ostaloga, a od trsja deseto i peto, te kabanicu od finoga parangona od šest lakata.«[22] Međutim lički sandžak-beg Halilbeg Vranski prekrši tu obavezu, pa je počeo oduzimati pravo obrađivanja tih zemalja primorskom stanovništvu u namjeri da na tu zemlju naseli kme-

[21] Pakoštane dolazi od »pȁkost, pȁkosti« — zloba, šteta, po pakosnoj, neplodnoj zemlji. Ovaj naziv od stanovnika prešao je na ime sela — Pakoštani Pakoštane (J. Smodlaka, Imena mesta i meštana ... Split, 1950, I dio, Vjesnik za arheol. i histor. dalm., svez. III).

[22] »... mi dasdar vranski sa svima agami ... potvardjujemo da medju krajinami i Biogradci bude u napridak mir i dobra ljubav ...« (Dragomanski spisi F. LXXXIV — Hist. arhiv, Zadar).

tove iz Bosne. To je i bio razlog da je dolazilo do stalnih i otvorenih sukoba između zapovjednika biogradskog okružja i begova vranskih. Neposrednih sukoba i napada čak i pod samu Vranu od strane Biograđana i Pakoštanaca i obratno Turaka iz Vrane u biogradsko primorje i u njegova naselja bilo je vrlo mnogo. Jedni su drugima odgonili stoku, sjekli vinograde i maslinike, zarobljivali ljude, tako da je nastalo pravo ratno stanje. Mlečani su bili prisiljeni prema uvjetima o miru od 5. III 1573. god. ustupiti Turcima dio svoje teritorije osim naselja s ove strane gorske kose sjeverno od Biograda do Turnja i dalje do Ljupča. Krčki sandžak Muhamed-beg Durakbegović, gospodar Vrane, 13. VIII 1675. god. obavijestio je dalmatinskog generalnog providura u Zadru Marina Zorrija da ovaj preko svojih ljudi provjeri »koliko lađah njegovih podanika ima na Blatu Vranskomu ...«, čime je htio upozoriti Mlečane da im je uzaludan svaki pothvat koji poduzimlju protiv Turaka. Ali Pakoštanci, kaže se dalje u tom pismu, »ne gledaše (ne obazirahu se), već pod Vranu trčaše ... čestitomu osmanlijskom caru sramotu gradiše ...«. Potpomognuti Mlečanima, pakoštanskim i biogradskim četama uspjelo je ipak u kasnijim okršajima protjerati Turke iz Vrane, te ih prebaciti čak iza Dinare u Bosnu (1718. god.).

U žestokim borbama između Venecije i Turske osobito se istakao Jusuf Mašković, domaći sin, vjerojatno iz Pakoštana, koji se od kmeta dokopao i najviših časti na Porti. Tako je on 1644. god. bio imenovan i »kapudanbašom«, tj. vrhovnim zapovjednikom na moru — Capitan Bassà del mare«.[23] Vrana je u sastavu ličkog sandžaka (od Krke do Zrmanje), a kasnije i krčkog sandžaka, koji je graničio s Venecijom, nastojala da se i ovdje dočepa morske obale i otoka, što joj je i uspjevalo. Turske su čete svojim sporadičnim zaletima (»askin«-trčanje) dopirale i do mora — biogradskog primorja, što je prisiljavalo njegovo stanovništvo da se dijelom iseljava na Pašman i dalje, pa čak i u Istru (Tar i Vabrige). Senjski uskoci, koji su plovili i Pašmanskim kanalom, često su se zalijetali i na kopno preko uske prevlake, današnje Prosike, prebacivali bi svoje lađe na oblicama i volovskoj koži u Vransko jezero u svrhu da onesposobe za borbu tursku posadu u Vrani. Kako su otočani bili u neprijateljskim odnosima s Mlečanima, više vješti veslu nego li maču, oni su pomagali senjske uskoke, pružajući im razne usluge u njihovim pothvatima. Tako je Luka Trevizana iz

[23] Jusuf Mašković u želji da se oduži svom rodnom kraju dade sagraditi u arapskom stilu Han u Vrani s vodoskocima, karavan-sarajem i šadrvanom (kupalištem) kao gostinjac — nastambu za putnike i spregu. Mlečani su budno pratili gradnju ove utvrde bojeći se da ona ne bi strateški smanjila utvrde u biogradskom primorju. Uvjerivši se da je to gostinjski objekt, Mlečani su čak i pomogli tu gradnju, koja je uslijed kasnijih prilika ostala nedovršena.

Vrgade 1558. god. »con la sua barca« prevezao 7 uskoka i 3 njihova roba u Tusticu, područje iza Pakoštana u pravcu Šibenika. Ukoliko bi se uhvatili na djelu ovi saučesnici uskoka, bili bi osuđeni na prisilno veslanje na galijama. Istakli smo već da su i Turci sa svojim lađama prelazili Vransko jezero i preko prevlake na Prosiki prebacivali te lađe i tako bi doplovljavali do otoka Pašmana i dalje. Tako su 1570. god. u Tkonu zaplijenili dio ljetine, a iz sela Pašmana odveli u ropstvo više osoba. Inače, senjski su se uskoci počam od 1533. god. pa sve do početka XVIII st. u više navrata iskrcavali iz svojih lađa — fusta,[24] a rjeđe i marcilijana[25] — u Krmčini, Filipjakovu i Pakoštanima, kao i na predjelima obale između tih naselja radi napada na Turke u Vrani. Senjski su se uskoci sredinom ožujka 1592. god. skrivajući se po uvalama iskrcali kod Biograda, gdje su zatekli Turke, zarobili ih i oduzeli im plijen. Kako je u to vrijeme Venecija živjela u dobrim odnosima s Turcima radi razvoja što bolje trgovine, to je protiv ovih uskoka poslan mletački zapovjednik galija Hermolao Tiepulo s 500 vojnika. Uskoci su mu u Pašmanskom kanalu zaplijenili više galija »... cariche di varie merci ...« — krcatih raznom robom, vinom, brašnom, dvopekom, kožom i dr. Godine 1603. uskocima je uspjelo provaliti i pod samu Vranu (»... ad Urana luoco de Turchi ...«), gdje su uništili tursku vojnu opremu, iako su Turci postavili jake straže na oba kraja Vranskog jezera. Godinu dana kasnije 300 uskoka s 8 lađa pod vodstvom Ivana Vlatkovića, poznatog u narodnoj pjesmi kao Senjanin Ive, doplovili su u Pašmanski kanal i iskrcali se u pratnji otočana u Krmčini, a odatle su preko mletačkog teritorija otišli u Tinj, zaplijenili i ukrcali na lađe bogat plijen i roblje, te otplovili prenijevši natovarene lađe preko ždrelačkog gaza. Kako se je trgovina između Venecije i Turske sve više razvijala, to su Mlečani nastojali da pod svaku cijenu suzbiju djelatnost senjskih uskoka na Jadranu, a naročito ovdje na domaku Vrane, tog najisturenijeg dijela turskog carstva. Godine 1617. kapetan Gulfa Civrano pošalje u Pašmanski kanal 2 galeona (galeazzi) i 12 galija da unište uskoke, koji su već odmakli dalje. Ovdje mletačke galije naiđu na španjolsko brodovlje (»... le incontrarono dirimpetto a Zara Vecchia ...«), koje ih je zarobilo. Iako je mir u Madridu iste godine okončao uskočko pitanje, to se je sada za prestiž Venecije na Jadranu pojavio novi takmac — španjolska flota. Stoga je sam mletački generalni kapetan mora Piero Barbarigo u Zadru sakupio i uvježbao flotu za nove vojne pohode.

[24] Fusta, fausta — lađa, brzoplovka lake konstrukcije, malog gaza sa 72—80 vesala s latinskim jedrom.

[25] Marcilijana — veća galija s 3 ili 4 jarbola na jedra, vitkih linija s nadgrađem na krmi i na pramcu.

Kako je Venecija bila angažirana da štiti svoje interese gospodarice mora i pomorske trgovine na vrlo širokom frontu — na cijelom Jadranu i Mediteranu — to je ovdje mletački teritorij branilo domaće stanovništvo, mještani obale i otoka (paesani) sa svojim seoskim stražama, a pomagači su im bili Morlaci, turski podanici koji su se odmetnuli od Turaka i bježali na mletačko područje.

Vrana je ostala pod turskom vlašću do 1647. god. kad ju je osvojio mletački general Leonardo Foscolo zajedno sa Nadinom i tako pomakao mletačko-tursku granicu prema jugoistoku proširivši kopneni dio mletačke Dalmacije. Mlečanima je bila osnovna svrha da pod svaku cijenu onemoguće povratak Turaka u Vranu, pa se upravo ovdje na ranijoj mletačko-turskoj granici između Vrane i biogradskog primorja uveo neutralan pojas, uništile se zbog strateških razloga mnoge šume, pašnjaci i plodna polja. Morlaci koji su tada naselili Vranu zamolili su mletačkog generalnog providura da im odredi osobu koja će ih predvoditi u mogućim akcijama protiv Turaka i štititi njihova polja, te su mu 9. IV 1684. god. predložili da to bude biogradski »governadur« — zapovjednik okružja Šimun Bartulačić (Bartulaccia), zadarski plemić. Zbog nesposobnosti ovog razmjerno i mladog poglavice, ni stanovnici Biograda ni Morlaci iz Vrane nisu bili zadovoljni njime, pa su tražili da se on smijeni i da im se postavi na to mjesto čovjek iz njihove sredine. Međutim, bijes Biograđana i Pakoštanaca bio je toliki da su oni čak prodrli u lipnju 1692. god. i u samu Vranu, gdje je bilo njegovo sjedište, i tu su izvršili tajno suđenje ovom vranskom zulumčaru i ubili ga »cum archibugiate«.

Nije prošlo dugo, Turci su ponovno potisnuli Mlečane s područja Vrane, unatoč svih njihovih mjera da do toga ne dođe, a što se je sve negativno odražavalo na domaće stanovništvo, koje je u vječitim borbama sticalo ratne, a zanemarivalo radne navike na obradi zemlje. Seljak je s oružjem za pojasom čuvao ovce, držeći uvijek spremnim handar i kuburu, od oružja se nije ni noću rastajao. Zemlja je ostajala neobrađena, a ono malo usjeva s obrađivanih polja stradalo je od neprijateljskih hordi, koje su često haračile na ovom području. Nastale okolnosti prisilile su stanovništvo ovog ratnog poprišta da se ono oformilo, poput senjskih, u kotarske uskoke radi samoobrane od turskog zuluma, koji su i opjevani u narodnom melosu.

Za nepunih 50 godina u ovom kraju je »mletačka« krajina obuhvaćala primorski pojas — »Linea Nani« (1669. god.), Obrovac i Knin — »Linea Mocenigo« (1699. god.) i Dinaru — »novissimo acquisto« (1718. god.). Mlečani su Vrani dali pravni status državnog dobra do 1752. god., kad su joj dali status feuda (lena), dodjeljujući ga pojedinim svojim zaslužnim porodicama. Turci su

se, pored vojni, na ovoj granici prema Veneciji ipak dospjeli baviti i trgovinom, pa su u Rogovu imali carinarnicu s eminom kao državnim povjerenikom (emino doganiere).

Povlačenjem Turaka iz Dalmacije i dolaskom Dalmacije pod vlast Austrije u Campo-Formiju 1797. god. Zadar, a djelomično i Biograd postali su izvozne luke Vrane i ostalog zaleđa, Ravnih kotara[26] i Bukovice s njihovim ekonomsko-administrativnim centrom Benkovcem. Venecija je 1752. god. Vransku baru dala u feud Franji Borelliju iz Bergama s obavezom da iskopa kanal kojim bi voda iz jezera otjecala u more radi dobivanja novih plovnih površina.[27] Kako ovoj obavezi zbog financijskih poteškoća nije mogao u potpunosti udovoljiti, to je Austrija 1881. god. otkupila Baru. Austrijska vlada ju je počela meliorirati i dovršila je prekopavanje Prosike[28] u dužini od 550 m i u širini od 4. m. Imanje se, inače, proteže u kotlini od sjeverozapada prema jugoistoku paralelno sa morem u dužini od cca 10 km i u širini od 3—4 km. Ova vransko-biogradska bara postala je 1905. god. Državno imanje »Jankolovica«[29] i Gospodarska stanica »Sokoluša«; 1923. god. dobro je postalo Državna ergela, Konjogojstveni zavod »Vrana«.

Gubitkom Zadra ugovorom u Rapallu, Biograd kao jedini centar i luka tog svog užeg zaleđa postao je izvozna luka poljoprivrednih proizvoda, a posebno povrća i voća, ali i uvozna luka industrijskih i ostalih proizvoda za potrebe Vrane i ostalog bližeg

[26] Ravni kotari obuhvaćaju područje između Bukovice na sjeveroistoku, Krke i Prokljanskog jezera na jugoistoku, Biogradskog i Zadarskog primorja na jugozapadu, Privlačkog i Podgorskog kanala, Novigradskog i Karinskog mora na sjeverozapadu.

Sjedište Ravnih kotara je Benkovac, a u prošlosti je njihovo središte bila Vrana.

Ravni kotari obuhvaćaju 1852 km² s oko 90 manjih i većih naselja, a dijele se na

— Kotari donji (358,33 km²), koji obuhvaćaju ova naselja: Banjevac, Biograd, Budak, Ceranje, Filipjakov, Gorica, Jagodnja Donja i Gornja, Kakma, Lišane (Tinjske), Miranje, Pakoštane, Polača, Pristeg, Raštane, Radošinovac, Stankovci, Tinj, Turanj, Vrana i Zapužane.

— Kotari srednji (316,13 km²), koji obuhvaćaju naselja: Bibinje, Nadin, Sukošan, Šopot, Zemunik i dr.

— Kotari gornji (1.177,58 km²), koji obuhvaćaju naselja: Benkovac, Đevrske, Islam Grčki i Latinski, Karin, Kistanje, Ljubač, Novigrad, Obrovac, Ostrovica, Radučić, Ražanac, Vinjerac i dr.

(I. Andrović, Po Ravnim kotarima i kršnoj Bukovici, Zadar, 1909, str. 35—52).

[27] Pravo ribolova na Vranskom jezeru imali su ranije stanovnici sela Betina, Bunjevac, Radošinovac, Pakoštane i Vrana.

[28] Prvobitni naziv je Tatinje. Naziv Prosika dolazi od prosjeći, presječen.

[29] Jankolovica, pravilnije »Jankulovica«, dolazi od nekog »vlaškog« Jankula, koji se je tu naselio (J. Smodlaka, l. c., str. 80).

zaleđa. Vlada stare Jugoslavije je pod pritiskom političkih događaja pristupila i djelomičnoj likvidaciji srednjovjekovnih feudalnih odnosa na Vrani, koje je još inicirala stara Austrija, ali istom 1930. god. bio je donesen Zakon o (potpunoj) likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije. Po ovom Zakonu zemlja je pripala težaku koji ju je obrađivao, a njezin je vlasnik dobio odštetu. I na otoku Pašmanu su postojali u imovinsko-pravnom pogledu kolonatski odnosi u vezi s obradom zemlje (nasljedni zakupi, nasljedne dažbine i vječiti liveli); u Neviđanima je crkva bila vlasnik zemlje; na otoku Vrgadi postojao je feud zadarske porodice Damjanovića (conti Damjani); u Pakoštanima porodica Tolića; u Ravnim kotarima postojale su kmetije, a na otocima gospoštije (nepomična kmetstva), s tim da su težaku koji je obrađivao tuđu zemlju pripadala i određena manja ili veća prava u odnosu spram vlasnika, gospodara zemlje.

Osvrnemo li se na sav ovaj protekli period počam još od X stoljeća pa do naših dana u pogledu odnosa zaleđa i mora, mora i zaleđa, Vrane i njezine morske obale, to vidimo uglavnom dva razdoblja:

— do XVI st. ekonomski, kulturni, društveni i vojni zahvati išli su pravcem od mora k unutrašnjosti — Vrani, a
— od XVI st. na ovamo, dolaskom Turaka na samu obalu i njene otoke upravo ovdje na potezu između Zadra i Šibenika, taj se je proces kretao obratnim smjerom, od unutrašnjosti k moru, tj. od Vrane prema Biogradu i ostalom priobalnom pojasu.

Danas Pašmanski kanal sa svoje dvije plovidbene rute — jednom uz obalu otoka Pašmana u pravcu juga,[30] a drugom uz obalu kopna u pravcu sjevera,[31] nova otočna asfaltna magistrala

[30] Ovim prolazom mogu ploviti brodovi samo u jugoistočnom smjeru tj. sa sjevera, sjeverozapada u pravcu juga, jugoistoka. Pri takvu prilaženju ovom prolazu, brodovi treba da uplove u tjesnac u pokrivenom smjeru: svjetionik Babac (bijeli blijesak 3″ — 1″ svjetlo i 2″ tama) — svjetlo Čavatul (zeleni blijesak 5″ — 2,3″ i 1,7″) s time da prođu sredinom između svjetionika Babac i lučkog svjetla Pašman (zeleni blijesak 2″ — 0,3″ i 1,7″), zatim treba da uzmu po krmi pokriveni smjer: lučko svjetlo Pašman — obalno svjetlo Ošljak (bijeli blijesak 12″ — 4″ i 8″), tako da prođu slobodno od obalnog svjetla Čavatul i svjetionika sv. Katarina (crveno stalno).

[31] Ovim prolazom mogu ploviti brodovi samo u sjeverozapadnom smjeru, tj. s juga, jugoistoka u pravcu sjevera, sjeverozapada. Pri takvu prilaženju ovom prolazu, brodovi treba da uplove u tjesnac u kursu na lučko svjetlo Biograd (zeleni blijesak 3″ — 0,3″ i 2,7″) i kad im se ukaže svjetlo Planac (crveni blijesak 3″ — 0,3″ i 2,7″), tada treba da uđu u kurs koji vodi 250 m subočice (W) od svjetla Kočerka (zeleni blijesak 3″ — 0,3″ i 2,7″). Od ovog svjetla treba da uzmu na svjetlo Ričul (bijeli blijesak 3″ — 0,3″ i 2,7″), koji je slobodan od svih pličina.

koja će povezivati mostom preko Ždrelačkog prolaza Pašman s Ugljanom, pored Jadranske turističke ceste i poprečnih suvremenih saobraćajnica, asfaltne ceste Benkovac—Vrana—Biograd i trajektne[32] veze kopno—Pašman, omogućava razvoj turizma — glavne privredne grane ove mikroregije koja je suvremeno povezana s poljoprivredom — drugom njezinom privrednom granom, prvom sa centrom na obali i otocima, a drugom sa centrom u Vrani i Jankolovici, koje treba da sačinjavaju jedinstvenu i sinkroniziranu cjelinu, a time i podlogu novog ekonomskog potencijala cijelog ovog područja.

U cilju izbjegavanja sudara, brodovi smiju prelaziti iz zapadnog u istočni prolaz i obratno samo na 2 mjesta, i to na relacijama sela Pašman—Turanj i Tkon—Biograd i obratno (ovom drugom linijom brodovi smiju prolaziti jugoistočno od otočića sv. Katarina, a samo danju i između tog otočića i Planca u oba smjera). Brodovi na osnovnim smjerovima vožnje — prolazima imaju prednost pred brodovima koji sijeku te prolaze.

Tjesnacem mogu ploviti brodovi, osim hidrokrilnih, glisera i sl., najvećom brzinom od 10 Nm/h. Svako je sidrenje brodova zabranjeno pred ulazima i izlazima prolaza, kao i u morskom prostoru tih prolaza. Plovidba je u tjesnacu zabranjena kad je uslijed magle, kiše i sl. vidljivost smanjena ispod 1/2 N/m. Ribolov samo udicom i vršom dozvoljen je u prostorima ovih prolaza samo danju, a izvan tih prolaza dozvoljen je ribolov svim dozvoljenim ribolovnim sredstvima, u dozvoljeno vrijeme, a noću samo sa zasjenjenim svjetlima većim od 200 svijeća.

Čamci i brodovi do 50 brt mogu prelaziti iz jednog u drugi prolaz u bilo kojem dijelu tjesnaca uz obavezno pridržavanje osnovnih smjerova i brzine vožnje, davanja prednosti brodovima i većim čamcima, bilo da ovi plove osnovnim smjerovima, bilo da tjesnac presijecaju na dozvoljenim relacijama, a veći čamci i na ostalim mjestima.

(Na priloženoj skici Pašmanskog tjesnaca zapadni i istočni prolaz označeni su »šrafiranim« — kosim crtama.)

[32] Na našoj obali prvi trajekt m/b »BODULKA« — Rijeka od 86 brt, 100 t tereta i 140 putnika uveden je bio 12. IV 1959. god. na relaciji od 4 km Crikvenica—Šilo (Krk).

Na relaciji Pašman—kopno, Tkon—Biograd uvedena je prva trajektna veza 1. VII 1970. god., i to trajektom »DOLAC« l. u. Šibenik, vel. 56 BRT, 42 NRT, 30 t/n, 132 KS.

BIBLIOGRAFIJA:

Giac. Marieni, Portolano del mare adriatico, Milano, 1830, p. 177.

F. Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Monumenta spect. hist. Slav. Mer. VII, Zagreb, 1877.

L. Jelić, Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju, Viestnik hrv. arh. društva, N. S. III, 1898, str. 33—126).

B. Poparić, O pomorskoj sili Hrvata, Zagreb, 1899; isti, Borbe Hrvata za Jadran, Zagreb, 1937.

Tabula Peutingeriana, Bull. Dalm. XXXIX, 1916, Tav. VII.

Konst. VII Porfirogenet, De administrando imperio, Vjesnik kr. zem. arhiva XX, 1918, prev. Tomašić.

F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925, str. 413, bilj. 21.

Ćiril M. Iveković, Istraživanje starina u Biogradu na moru, Ljetopis Jug. akad., Izvještaji, Zagreb, 1932, svez. 44, str. 146—157.

Odorik Badurina, Biogradsko Primorje razneseno od elemenata, Hrv. straža, Zagreb, 1937, br. 88—102 od 18. IV — 6. V, 15 nastavaka.

P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb, 1950.

Amos-Rube Filipi, Zašto Porfirogenet ne spominje i otok Ugljan, Zadarska revija, br. 3/52, str. 29—37.

O. Fio, Pomorstvo otoka Vrgade, Radovi Inst. JAZU, Zadar, svez. 6—7/60, str. 189—199.

Seid M. Traljić, Vrana pod turskom upravom, Radovi Inst. JAZU, Zadar, svez. IX, 1962, str. 337—358.

G. Novak, Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća, Beograd, 1962.

L. Kos, Pašmanski kanal i njegovo značenje u prošlosti, Zadarska revija, br. 4/64, str. 313—319.

THE PAŠMAN CHANNEL — ITS ROLE AND SIGNIFICANCE FOR VRANA

Summary

The central part of the eastern coast of the Adriatic, most especially the Pašman Channel with its immediate hinterland — Vrana, has played a most prominent rôle since the most ancient times. In the north Zadar — the capital of Byzantine Dalmatia, in the south its fortress — the island of Vrgada, also called the »Zadar Gibraltar«, were the obstacles towards Biograd assuming a more prominent economic-cultural significance — Biograd, the ancient coronation city of Croatian Kings, situated along the Pašman Channel. The favourable position of Biograd and of Zadar at the extreme points of the Pašman and Zadar Channels was the reason why the strengthening of Zadar would weaken the significance of Biograd, and vice versa.

The most important sea passage from the Northern into the Central Adriatic in the day of coastal navigation in daylight was precisely the Pašman Channel, which, in the past, has been frequently ruled by two masters — the Byzantine Zadar and the Croatian Biograd, which resulted in that in this area frequent wars were waged both on the sea and on the mainland. In the immediate hinterland of Biograd there dominated Vrana — at first a royal holding, then the seat of ecclesiastical orders and of the well-known priorate — bearer of the highest church and temporal functions in the State with its numerous estates (Rogovo above Filipjakov, Čokovac above Tkon etc.), which also included smaller estates on the coast and on the small islands of the Pašman Channel. This Channel represented a three-frontier point at which would come into conflicts the interests of the Venetians, Croats and Turks, for the latter had precesely at this very spot come to the shores of the Adriatic, having in the 16th century captured Vrana, Biograd, Pakoštani and other places, sometimes crossing the Channel to reach the island of Pašman.

With the withdrawal of the Turks and the extending of the Venetian rule also to this part of Dalmatia, also the through extension of the Austrian rule to those parts, Biograd had become the maritime export port of Vrana and of the remaining hinterland of Ravni Kotari and Bukovica with Benkovac. Vrana Field had been given by Venice in feud to Franjo Borelli, from whom

this estate was purchased by Austria, having founded a State estate from which there has developed the present Agricultural farm of »Vrana«.

In the relationship of the hinterland (Vrana) and the sea (Pašman Channel) there existed two periods — up to the 16th century all actions of a military, economic or other nature were directed from the sea into the interior — Vrana —, and from the 16th century onwards this process was inverted — from Vrana in the direction of the sea towards Biograd and the Pašman Channel.

The Pašman Channel with its two navigational routes — along the shores of the Islands of Pašman southwards, and along the coast of the mainland northwards, with a new insular route Pašman—Ugljan along the Adriatic highway, as well as transversal routes (asphalt roads Biograd—Benkovac with connection to Vrana, trajectory links Biograd — Tkon) are to link up t o u r i s m — this principal economic branch of the insular belt — with a g r i c u l t u r e — the second economic branch in the hinterland of the said belt — at Vrana —, so that they are to become the basis for a new economic potential of the whole of this region.